

»Mladi ne rojevajo, družine se kvarijo«

ali: družine v primežu (slovenske) politike

Tanja Renner

Nekoč davno je pokojna tovarišica Vida Tomšič govorila in pisala, da so »ženske dejavnik razvoja«. V osemdesetih jo je Slavoj Žižek posmehljivo popravil, rekoč, da ženske niso dejavnik, pač pa simptom razvoja. Sprehodimo se skozi nekaj simptomov, ki zadevajo ženske in družinsko življenje v teh krajih v minulih dvajsetih letih.

Že začetki nove države, okronani z nastankom prve slovenske ustave, so napovedovali »smeri razvoja«: najsrdečiji boj je takrat potekal v zvezi s pravico do svobodnega odločanja o rojstvu otrok. Boj za »sramotni 55. člen«, kot so mu rekli kleriki, smo takrat dobile, ne zato, ker so ga politične stranke, recimo leve provenience, tako močno branile, pač pa zato, ker si ženske same nismo pustile vzeti temeljne pravice o svobodni odločitvi.

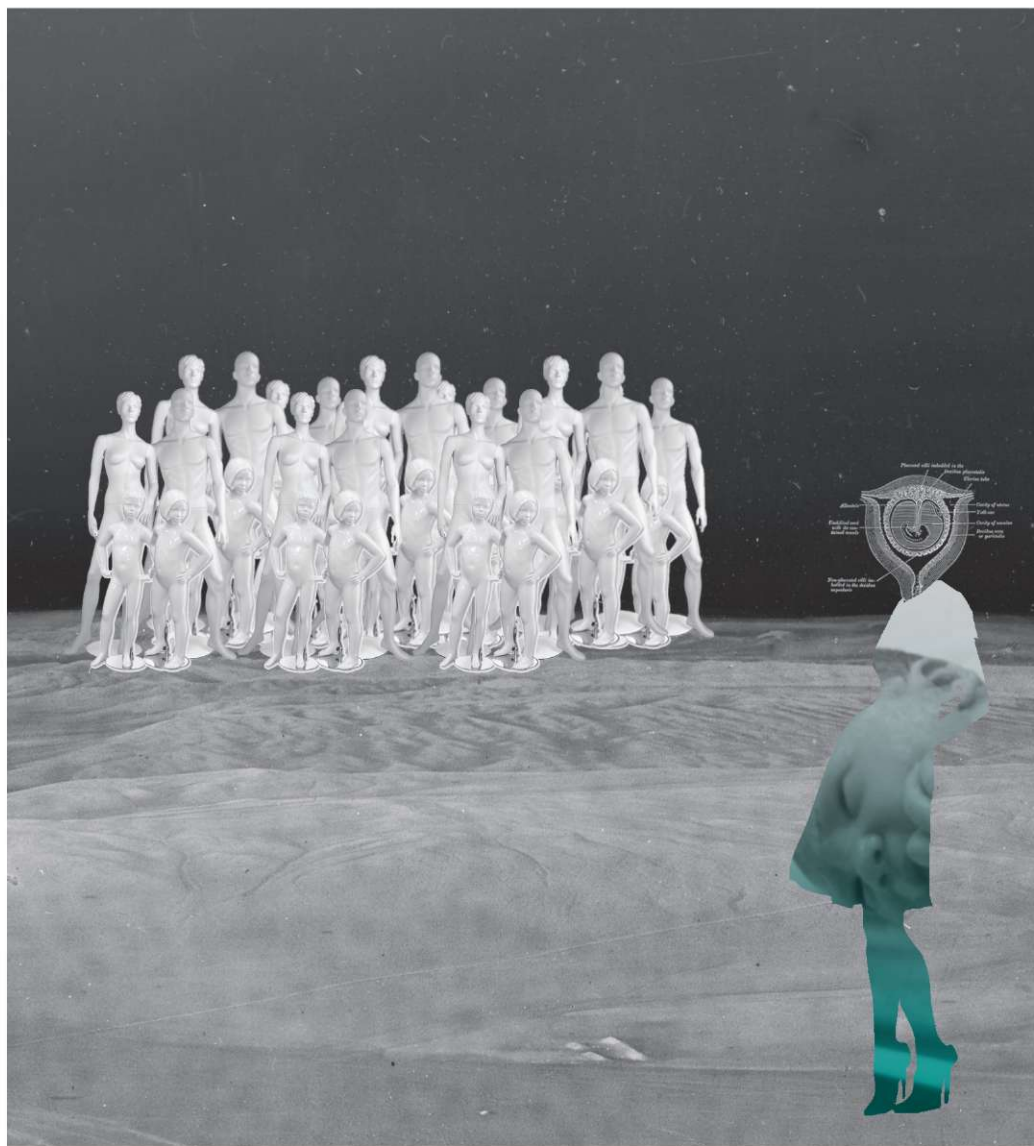
Junija 2001 je potekal referendum o oploditvi z biomedicinsko pomočjo; od tedaj naprej samske ženske nimajo več pravice do medicinsko asistiranega oploditve. Nedopustni, protiustavni referendum je pomenil sistematično žalitev žensk, vseh žensk, ne le »samskih«, in sprevrženo stigmatizacijo enostarševskih družin. Še več, šlo je za to, ali bomo živeli v demokratični državi, ki spoštuje človekove pravice in temeljne svoboščine in kjer so ključne natanko pravice in svoboščine manjšin, ali v avtoritarni družbi, ki ni sposobna prenesti pravic drugega in raje piše recepte, kako naj živimo. Da so bili ti recepti všečni vatikanskim postavam, ni bilo nepomembno. Kar je takrat najbolj skrbelo, ni bil izid referenduma, pač pa avtoritarna težnja, ki jo je vsebovalo referendumsko vprašanje, in še bolj to, da je veliko državljanek in državljanov ni zmoglo ali hotelo prepoznati.

SIMPTOM DRUŽINSKIH POLITIK V SLOVENIJI: DISKURZ »RODNOSTI«

Novembra leta 2006 si je v Sloveniji grozljive manipulacije družin privoščila takratna Janševa vlada, najprej z deportacijo družine Strojani in kmalu za tem z objavo Strategije za dvig rodnosti v Republiki Sloveniji. V obeh primerih je vlada kršila človekove pravice in pravice ter svoboščine, ki jih zagotavlja Ustava RS. Strategija za dvig rodnosti – jezikovna

podoba besedila je bila tako šibka in slovnično pomanjkljiva, da bi se ob njej razjokala vsaka učiteljica, učitelj slovenščine – prav nič ni skrivala, kje so razlogi, zaradi katerih je predlagala vrsto ukrepov, med njimi tudi tistega o plačljivosti splava. »Duhovni viri« strategije so bile tri smernice: »življenje je vrednota, družina je naše upanje in otroci so naša prihodnost«. Patetična starosvetnost te govornice je bila opozorilna. Vladni strategji so zapisali, da je »življenje vrednota od trenutka spočetja do naravne smrti«, kar je pomenilo, da je vlada RS, o kateri je Strategija ves čas govorila kot o nosilki napovedanih ukrepov, prevzela specifično svetovno-nazorsko usmeritev, se pravi doktrino Katoliške cerkve, kot svojo lastno. Tako je še enkrat ukinjala ločitev cerkve od države in ustvarjala pogoje za teokratsko državo, v kateri dominira religiozen pogled na svet in ljudi v njem. Pozornosti vredna je bila najbrž tudi besedna zveza »do naravne smrti«, kar lahko pomeni, da življenja, ki se ne končajo z naravno smrtjo, niso vrednota. Ali naj bi se torej pokopališča po deželi razdeljevala na ozemlja, koder bi bili pokopani maziljeni in spovedani, in tista, kamor sodijo ljudje, ki so, denimo, padli z zidarskega odra, umrli v prometnih nesrečah ali sami končali svoja življenja?

Tretja smernica je bila morda še najbolj simptomatična. Govorila je o »pomembnosti reprodukcije prebivalstva Slovenije po naravni poti za ohranitev naroda kot takega«. Taka dikcija je imela več pomembnih sporočil: diskriminirala je tiste, ki imajo težave z »naravno potjo«, kar – enako kot pri splavu, le da v nasprotni smeri – omejuje ustavno svoboščino o svobodnem odločanju o rojstvu svojih otrok, in drugič, diskriminirala je otroke same, ker jih je delila na prave (se pravi »naše«, tiste, ki ohranjajo narod) in na druge, ki bi se morebiti tudi

radi veselili življenja, pa je bolje, da tega ne počno tukaj. Strategija je torej temeljila na dveh eksplicitnih ideologijah, na katolicizmu in nacionalizmu. Slednja, nacionalizem, se v javnih razpravah, ki so sledile objavi Strategije, sploh ni tematizirala. Vprašajmo se torej, zakaj je rodnost problem, čigav problem je in – ali je sploh problem? Za slovenske stratege ni bilo dvoma: rodnost je v Sloveniji problem, ker je slovenska rodnost prenizka, ker torej ne omogoča niti »enostavne reprodukcije prebivalstva«, ker ne daje »naravnega prirasta«, to je pozitivne vsote, če od števila živorojenih otrok odštejemo število umrlih. Rodnost je problem,

pravijo strategii, ker imamo neugodno razmerje med aktivnim in neaktivnim prebivalstvom, ker se družba (bolje, prebivalstvo nacionalne države) stara in bodo težave s pokojninskimi skladi: stari bodo pojedli več, kakor mladi pridelajo. Mladi pridelajo? Mladi bi radi pridelovali, silijo v vrste izkoriščanih, pa jih tam nočejo, ker jih ne potrebujejo, ker so odveč. V Sloveniji je med brezposelnimi največ takih, ki so stari med 25 in 29 let, med njimi pa je največ izobraženih žensk. Prav tako med prekarnimi oblikami zaposlitve, denimo pri delih za določen čas, močno prevladujejo mladi, med njimi pa je največ mladih, visoko

izobraženih žensk.

In vendar se število prebivalcev in prebivalk v Sloveniji v zadnjih desetih letih rahlo povečuje (povprečno za 1.400 ljudi na leto). Prebivalstvo torej narašča, vendar izključno zaradi priselitev. Do priseljencev in priseljenk, ki nadomeščajo šibki patriotizem slovenskih žensk, imajo slovenske vlade v vsem dvajsetletnem obdobju neenak odnos: spodbujajo priseljevanje trdnih in trajnih slovenskih družin, denimo iz Argentine (zadevni člen Zakona o državljanstvu RS med »naše« sprejema potomce izseljencev do četrtega kolena) in s schengenskimi okopi kolikor je mogoče zavračajo vse, ki na meji ne znajo zapeti mile viže domače. Rodnost je torej problem, ker Slovenci (še posebej Slovenke) svojih zasebnih in intimnih izbir ter svojih teles ne dajejo radi v službo nacionalne države in njenih ideologij.

PROBLEMATIČNA DEFINICIJA DRUŽINE

O zadnjem simptomu, s katerim imamo ravno opravka, se pravi novem družinskem zakoniku, skoraj ne gre izgubljati besed. Povedano je bilo tako rekoč vse, ostaja le še prevretek, a ta je strupen: strupen je zato, ker nas postavlja tja, kjer nečemo in ne smemo biti, se pravi v preštevanje, v obračun. Se bo dalo še dihati ali bomo podlegli trdi pesti izključevalne avtoritarnosti?

Ker je videti, da je temeljni problem predlaganega družinskega zakonika opredelitev, definicija družine in iz nje izhajajoče pravice in dolžnosti, se tu za kratek čas ustavimo.

Na prvi pogled težav s pojmom družine ne bi smelo biti, nasprotno, saj vendar vsakdo ve, kaj je družina. Kako potlej pojasniti, da se v strokovnih in znanstvenih diskusijah že dobri dve desetletji sodelujoči tako intenzivno ukvarjajo prav s pojmom družine oziroma s tem, kar naj bi pojem (vsebinsko) pokrival? Ali naj bo definicija družine omejena na tradicionalno predstavo o starših in otrocih, ki skupaj živijo v družinskem gospodinjstvu? Ali dve neporočeni osebi, ki skupaj živita, tvorita družino? Ali morata biti ti osebi nasprotnih spolov? Ali naj enostarševske družine obravnavamo kot običajne družine ali pa so nekaj posebnega, morda celo odklonskega in če da, odklonskega za koga? Ali pojem družine ne vzbuja predstave o družinskem življenju, ki nima prav veliko skupnega z načini in oblikami sodobnega zasebnega življenja? Ali torej ne bi bilo bolje govoriti o družinskih gospodinjstvih, sorodstvenih strukturah ali domačih življenjskih skupnosti, če želimo zaobjeti vso raznolikost

načinov družinskega življenja?

Eno zanimivejših razmišljanj je pred leti predstavila britanska sociologinja Diane Gittins v knjigi *The Family in Question*. Po njenem mnenju obstaja veliko različnih načinov, kako si ljudje organizirajo zasebna življenja in prav gotovo bi jih mnogo med njimi lahko nosilo oznako »družine«. Toda pomembno je vedeti, pravi Gittins, da je pojem družine ideološki in stereotipni konstrukt, ki se je oblikoval in se ohranja zato, da se lahko uveljavljajo določene oblike družbenega nadzora. Institucije, zakonodaja in socialne ter družinske politike se oblikujejo glede na stereotipne predstave o družini, in sicer ne zato, ker je (jedrna) družina socialna norma organizacije zasebnega življenja, pač pa zato, da bi bila taka norma. Nekateri avtorji so šli še korak naprej in ugotovili, da je pojem družine del nadzorovalnega diskurza, je način govora o družbenih razmerjih, saj definira vloge, ki naj bi jih ljudje igrali v strukturah moči. V nadzorovalnih diskurzih, s katerimi družba motri družine, postajajo otroci najpomembnejši nadzorovalni mehanizem lastnih staršev; predvsem otrokova »neustreznost« (npr. šolska neuspešnost ali njegova zunanja podoba, npr. predebel/presuh) postaja simptom domnevno spodletelega starševanja.

KRIZA DRUŽINE?

Ideološki spopad za družino je že dolgo, in posebej od šestdesetih let prejšnjega stoletja naprej, področje spopadov dveh ideoloških sistemov; imenujmo ju konzervativen in liberalen. Konzervativne ideologije pogosto govorijo o krizi družine, ki da je »osnovna celica družbe«, temeljni kamen države, zibelka naroda in varuhinja morale in vrednot, ki pa jo ogrožajo in spodjedajo zunanji in notranji procesi, zaradi česar naj bi bila sodobna družina šibka, oslabljen in ranjena. Zato je pogled v konzervativnem ideološkem spektru pogosto zazrt nazaj, v neko mitsko preteklost, ko naj bi bile družine domnevno boljše, stabilnejše, varnejše, družinsko življenje pa manj egoistično in bolj solidarno. Socialno-zgodovinske študije družinskega življenja tako rekoč brez izjeme odkrivajo, da družinsko življenje v preteklosti ni bilo nič bolj stabilno in statično od sedanjega, ljudje so – podobno kot zdaj – živeli v številnih in različnih oblikah družin. Povprečna velikost družin je bila v Evropi od 16. stoletja naprej le nekoliko višja od današnje. V nasprotju z običajnimi predstavami je šlo povprečno gospodinjstvo v Angliji pred industrijsko revolucijo

le 4,7 člana. Število samskih ljudi in število reorganiziranih družin je bilo na območju, ki pokriva tudi današnjo Slovenijo, v obdobju od 16. do 19. stoletja, zelo visoko (okoli 30% samske odrasle populacije, delež reorganiziranih družin pa je znašal blizu 50%). V enakem obdobju je bilo povprečno trajanje zakonske zveze več kot dvakrat krajše od sedanjega. Prav tako ni nikakršne zgodovinske evidence, da je bilo temnih plati družinskega življenja, kot so nasilje, zanemarjanje, brezbržnost, revščina, alkoholizem in spolne zlorabe, v preteklosti kaj manj kot danes, o čemer za naše kraje, denimo, govori knjiga Alenke Puhar *Prvotno besedilo življenja*. Resnici na ljubo je treba reči, da se tudi strokovna in znanstvena razmišljanja o družini niso znala ali hotela izogniti »kriznemu žargonu«. Šele v zadnjem desetletju se je govorica krize umaknila treznejši, ideološko in politično manj obremenjeni presoji. Zato se je šele tedaj pojavilo bistveno vprašanje o tem, ali je institucija družine res v krizi in ali ni v krizi zgolj določena predstava, določena ideologija družine? Drugače, kdo so tisti (in zakaj?), ki spreminjanje družin interpretirajo kot »izgubo« in krizo? Danes sociološka razmišljanja opozarjajo na dve zanimivi posebnosti žargona o »krizi družine«. Najprej na to, da zaskrbljenost zaradi domnevne krize družine ni nič novega, saj se ciklično pojavlja že skozi vso moderno zgodovino. Govorjenje o krizi družine se vselej intenzivira v obdobjih gospodarskih recesij, politične nestabilnosti in tedaj, ko upada rast prebivalstva na določenem področju. Govorjenje o krizi običajno učinkuje tako, da socialne in politične probleme prevaja v osebne in posamične in tako vzbuja občutke krivde. Slednji pa niso enakomerno porazdeljeni. Ker se predvsem ženske obravnava kot primarno odgovorne za družine in njihovo blagostanje, se težave v doseganju teh ciljev pogosto označuje kot individualno in kolektivno krivdo žensk.

JEDRNA DRUŽINA KOT MODEL »NORMALNOSTI«

V zahodni kulturi ljudje pričakujejo – in to pričakovanje ima značilnosti stereotipa – da se tovarištvo, spolni odnosi, vzajemna pomoč, nega in vzgoja otrok strnejo v jedrni (nuklearni) družini. To pričakovanje opredeljuje družino kot majhno skupnost moškega in ženske, ki sta sklenila zakonsko zvezo ter njunih otrok. Pripadniki in pripadnice te enote si delijo skupno bivališče, povezani so z močnimi čustvenimi vezmi, imajo občutek

skupne družinske pripadnosti ter identitete in so si v vzajemno oporo. Taka zdravorazumska in samoumevna predstava je pogosto bolj odraz pričakovanj o tem, kakšna naj bi bila ureditev spolnih, čustvenih in starševskih razmerij, ne pomaga pa kaj prida v odkrivanju tega, kako posameznice in posamezniki dejansko organizirajo svoja zasebna življenja. Idealizirana predstava o taki družini je že desetletja (vsaj od petdesetih let 20. stoletja) tako močno prisotna v kolektivnih predstavah zahodne kulture, da so bile običajno vse druge družinske oblike in načini življenja opredeljeni v razmerju do nje. Predstava o tem, da je heteroseksualna jedrna družina staršev in bioloških otrok prevladujoča družinska oblika sodobnih družb, se vztrajno vsiljuje s pomočjo šolskih, medijskih, religijskih, političnih in drugih sugestij, zato se druge oblike dojemajo kot »nenavadne«, »odklonske« ali celo kot »patološke«. Kdo so tisti, ki si tako zlahka jemljejo moč razsojanja, kaj je normalna družina, kaj še sprejemljiva in kaj že nedopustna?

VKLJUČUJOČI DEFINICIJI DRUŽINE NAPROTI

Družboslovnih definicij družine je razmeroma veliko in se med seboj razlikujejo, a je pri veliki večini osnovni poudarek na tem, da družino opredeljujejo kot vsaj dvogeneracijsko skupnost in družbeno institucijo, ki skrbi za otroka/e. V tej smeri so razmišljali strokovnjaki delovne skupine pri OZN, ko so v pripravi na Mednarodno leto družine poskušali oblikovati definicijo družine, ki bi bila kar najbolj inkluzivna (sprejemajoča) in kar najmanj ekskluzivna oziroma diskriminatorna. Naloga prav gotovo ni bila enostavna, če upoštevamo, da se družine razlikujejo med seboj že znotraj vsake družbe in kulture, kaj šele medkulturno. Definicija OZN, objavljena v besedilu *Family: Forms and Functions* v letu 1992, pravi takole: družino predstavljajo vsaj en (odrasel) človek ali skupina ljudi, ki skrbi za otroka/e in je kot taka (torej kot družina) prepoznana v zakonodajah ali v običajih držav članic. Drugi del stavka je očitno »politični kompromisni sporazum« z državami članicami, v prvem delu pa sporoča, da je skrb za otroka/e edini zares konstitutivni element definicije in hkrati element, ki družine razlikuje od partnerskih zvez, zakonske zveze, gospodinjstva in sorodstva, kjer starševsko razmerje ni niti nujno niti konstitutivno. Tej preprosti in vključujoči opredelitvi družine je sledil predlagani družinski zakonik. Je to za te kraje preveč?•